

Tainio, L., Grünthal, S., Routarinne, S. & Satokangas, H. 2019. Teoksessa H. Ruuska & M. Löytönen (toim.) Tutkimuskohteena tietokirja. Kieli 19. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto, s. 169-186.

TIETOKIRJOJA LUKEMAAN!

TIETOKIRJALLISUUS LUKUTAIDON KEHITTÄJÄNÄ LUKUKLAANI-HANKKEESSA

Artikkelissa tarkastellaan tietokirjallisuuden käyttöä alakoulujen kirjallisuuskasvatuksessa Lukuklaani-tutkimuksen osana toteutetun, opettajille suunnatun kyselyn valossa. Tietokirjoja ja muita tietotekstejä luetaan alakouluissa suhteellisen paljon ja eri oppiaineissa. Verkkotekstit muodostavat yhä merkittävämmän osan alakoulujen tietoteksteistä. Alakoulun oppilaiden keskuudessa on havaittavissa suosikkikirjoja, ja opettajat myös luettavat niitä mielellään lukemaan innostaessaan. Opettajien vastauksista avautuu samalla näkymä heidän käsityksiinsä tietokirjallisuuden rajoista ja heidän omista mieltymyksistään.

1 Johdanto

Suomalaislasten ja -nuorten heikkenevä lukutaito ja vähenevä lukuharrastus ovat olleet viime vuodet laajan huolen kohteena. Lukutaitoa tukemaan on etsitty keinoja ja perustettu lukuisia hankkeita. Tarkastelemme tässä artikkelissa, mitä alakoulun kirjallisuuskasvatukseen keskittyvän Lukuklaani-hankkeenⁱ tutkimusaineiston perusteella voidaan sanoa tietokirjojen (ja muiden tietotekstien) asemasta kirjallisuuden pariin kasvattamisessa osana alakoulun opetusta. Tietokirjallisuuden asema kouluopetuksessa on nostettu esille viimeisimmässä opetussuunnitelman perusteissa, etenkin lukiossaⁱⁱ, mutta myös peruskoulussaⁱⁱⁱ. Edelleen tietokirjallisuus mainitaan nimeltä vain äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineessa, vaikka sen mahdollisuudet oppiaineet ylittävässä, ns. ilmiöopetuksessa ja monilukutaidon tukemisessa ovat ilmeiset. Esimerkki tietokirjallisuuden sovittamisesta kouluopetukseen ovat lukuvinkkejä eri koulutusasteille kokoavat *Tietokirjoja kouluun!* -katalogit^{iv}.

Tietokirjojen anti opetukselle on moninainen. Tietokirjat ovat hyvää oppimateriaalia esimerkiksi ilmiöpohjaisessa opetuksessa, jossa monialaista aihekokonaisuutta tarkastellaan yli ainerajojen. Tietokirjassa asiantunteva kirjoittaja on lukijan puolesta prosessoinut ja muokannut suuren määrän hajallaan olevaa tietoa ehyeksi kokonaisuudeksi. Runsaan ja sirpaleisen informaation maailmassa tällaiset teokset auttavat lähestymään ja ymmärtämään laajoja kokonaisuuksia.^v

Paitsi lukuelämyksiä sekä omaksuttavasti esitettyä tietoa tietokirjallisuus (ja laajemmin tietotekstit) tarjoaa myös kirjoittamisen malleja ja kartuttaa monipuolisesti tekstitaitoja^{vi}. Tietokirjallisuuden

hyöty on siis ilmeinen, ja sen lukemista saattaa olla myös kaunokirjallisuutta helpompaa perustella oppilaille – ovathan he tottuneet omaksumaan tietoa oppikirjoista. Tietokirjat saattavat toimia lukuharrastuksen sytyttäjänä myös sellaisille lapsille, jotka eivät innostu kaunokirjallisuudesta.^{vii}

2 Tietokirjallisuus osana Lukuklaani-tutkimusta

Lukuklaani pyrkii tukemaan lasten lukuharrastusta ja koulujen kirjallisuuskasvatusta erityisesti kannustamalla lukemaan pitkiä tekstejä ja kokonaisia teoksia. Vaikka lyhyen ja nopean viestinnän hallitseminen on monilukutaidon kannalta hyödyllistä, se ei korvaa keskittyntä kokonaisteosten lukemista ja sen vaikutusta laajojen kokonaisuusien hallintaan. Hankkeessa vakiinnutetaan myös käsitystä tietokirjallisuudesta luonnollisena osana lukemista niin koulu- kuin muissakin ympäristöissä. Lukuklaanin keskeisiä kehityskohteita ovat koulukirjastot ja yhteisölliset lukemisen tavat, etenkin lukupiiri.^{viii} Hankkeen tutkimusosuudessa on kerätty laaja alakoulun kirjallisuuskasvatusta kartoittanut kyselyaineisto. Kysely toteutettiin marras-joulukuussa 2017, ja siihen saatiin opettajilta 884 vastausta yhteensä 310 suomen- ja ruotsinkielisestä koulusta^{ix}.

3 Tietokirjallisuus luokkana

Tietokirjallisuudesta puhutaan usein yhtenä luokkana, vaikka se kattaa kirjavan joukon lajeja ja nimekkeitä^x. Tietokirjallisuus hahmottuukin koulussa suhteessa kaunokirjallisuuteen. Äidinkieli ja kirjallisuus -oppiaineen arkisessa kielenkäytössä kirjallisuus on perinteisesti tulkittu ensisijaisesti kaunokirjallisuudeksi^{xi}. Tietokirjat ovat kuitenkin näkyvä osa jo alakoulun kirjallista maisemaa, myös muissa oppiaineissa kuin äidinkielessä.

3.1 Kirjallisuuden kategoriat

Opettajilta^{xii} kysyttiin, kuinka usein heidän opetuksessaan luetaan kokonaista kirjaa annetuista kategorioista. Lukeminen kattoi kysymyksessä erilaiset lukutavat, kuten tunnilla itse lukemisen ja opettajan ääneen lukemisen. Vastajia kysymykseen oli yhteensä 822, ja kysymyksen tulokset on esitetty taulukossa 1.

Taulukko 1. Eri lajeja edustavien kokonaisten kirjojen lukeminen.

	Päivit- tän	Viikoit- tain	Kuukau- sittain	Lukukau- sittain	Lukuvuo- sittain	Harvem- min	Ei koskaan
Lasten tietokirja	4 %	24 %	33 %	24 %	6 %	7 %	2 %
Muu tietokirja	1 %	13 %	32 %	30 %	8 %	13 %	4 %
Lasten- tai nuortenromaani	20 %	50 %	16 %	9 %	2 %	2 %	1 %
Muu romaani	2 %	15 %	10 %	17 %	7 %	36 %	14 %
Satu, kertomus tai novelli	7 %	34 %	33 %	18 %	4 %	4 %	1 %
Runo- tai lorukirja	1 %	9 %	29 %	41 %	8 %	9 %	2 %
Näytelmä	0 %	2 %	10 %	39 %	19 %	25 %	5 %

Sarjakuva-albumi tai -kirja 5 % 19 % 23 % 28 % 9 % 13 % 2 %

Taulukosta 1 nähdään, että *lasten- tai nuortenromaani* on ylivoimaisesti luetuin kirjallisuuden laji: päivittäin tai viikoittain sitä luetaan vastaajista 70 %. Toiseksi eniten luetaan teoksia kategoriasta *satu, kertomus tai novelli* (viikoittain tai kuukausittain 67 %). Lasten tietokirjoja luetaan viikoittain tai kuukausittain 55 % vastaajista. Myös muita tietokirjoja luetaan monen opetuksessa, mutta harvemmin. Lasten tietokirjoja ja lasten- ja nuortenromaaneja luetaan useammin kuin myös aikuisyleisölle tarkoitettuja, mikä onkin odotettavaa alakoulujen opetuksessa. Muut kuin lasten tietokirjat saivat kuitenkin romaaneja vähemmän *ei lueta koskaan* -vastauksia. Mahdollisesti aikuistenkin tietokirjallisuutta osataan hyödyntää spesifien aihealueiden käsittelyssä, jos sopiva teos löytyy. Kaikkiaan vastaukset antavat alakouluissa luettujen kirjojen lajivalikoimasta varsin monipuolisen kuvan, jonka osana tietokirjallisuudella on oma, varsin vankka asemansa.

Lisäksi vastaajille annettiin mahdollisuus kuvailla annettujen kategorioiden ulkopuolelle jääviä teoksia. Muu-kategorian vastauksia on kiinnostavaa tarkastella tietokirjallisuuden näkökulmasta. Tietokirjallisuus on perinteisesti ollut negatiivisesti määrittävä luokka, johon sijoittuu kaikki, mikä ei ole kaunokirjallisuutta (vrt. engl. *non-fiction*)^{xiii}. Avovastauksissa mainitaan muun muassa vitsikirjat, Raamattu, Koraani, selkokirjat ja lasten kuvakirjat. Mainitut genret ja teokset avaavat näkyvän opettajien tekstilajitajuun. Esimerkiksi hengellisen kirjallisuuden luokitus on perinteinen ongelma: jos tieto käsitetään tieteellisenä tietona, uskonnolliset kirjat on tapana rajata tietokirjallisuuden ulkopuolelle^{xiv}, ja hengellisestä kirjallisuudesta puhutaankin usein aivan omana luokkana. Selkokielistetty kirjallisuus voi olla niin tieto- kuin kaunokirjallisuutta, mutta selkokielisen luettavan erityislaatu näyttää ohjaavan katsomaan sitä omana luokkana. Samoin kuvakirjat voidaan sijoittaa sekä kauno- että tietokirjallisuuteen.

3.2 Tietokirjat oppimateriaalina eri oppiaineissa

Tietokirjallisuus mainitaan opetussuunnitelmissakin taajimmin äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen kohdalla. Kuitenkin ainerajat ylittävän opetuksen ja kielitietoisen koulun aikakaudella tietokirjojen merkitys on ilmeinen myös muissa oppiaineissa. Kirjallisuuden käyttöä eri oppiaineissa kartoitettiin kysymällä, kuinka usein opettajat käyttävät kauno- tai tietokirjallisuutta annetuissa oppiaineissa tai oppiaineryhmissä^{xv}.

Kuten odotettavaa, useimmin kirjoja luetaan äidinkielessä ja kirjallisuudessa: vastaajista 17 % luetaan niitä päivittäin, 52 % viikoittain ja 19 % kuukausittain. Toiseksi eniten kirjallisuutta luetaan reaaliaineissa, joissa vastaajista 20 % luetaan kirjoja viikoittain ja 35 % kuukausittain.^{xvi}

Suurin osa opettajien työssään hyödyntämistä sellaisista oppimateriaaleista, joita ei ole valmistettu varta vasten oppimateriaaleiksi, on kirjallisia. Tietokirjoja käytetään oppimateriaalina ennen kaikkea reaaliaineissa. Voidaan ajatella, että tietokirjallisuuden käyttö oppikirjojen lisäksi palvelee tiedon kriittisen vastaanottamisen tavoitetta: oppikirjasta haetaan tietoa, mutta sitä luetaan problematisoiden ja muihin lähteisiin verraten.^{xvii} Toisaalta monet reaaliaineet pohjautuvat tieteenaloihin, joissa on vahva tietokirjallisuuden perinne. Esimerkiksi historiaa käsittelevä tietokirjallisuus on Suomessa tunnettua, suosittua ja myytyä, joten sen pariin on historiaa opetettaessa helppo ohjata. Ehkäpä kouluissa ja ylipäänsä olisi tilausta laajemmalle tarjonnalle vaikkapa kieltä tai matematiikkaa käsittelevää, mukaansatempaavaa tietokirjallisuutta?^{xviii}

3.3 Tietotekstien lajikirjo

Niin suurelle yleisölle kuin lapsille ja nuorille tarkoitettujen tietokirjojen ei ole kokonaisteoksina yhtä suosittuja kuin lapsille ja nuorille tarkoitettu kertomakirjallisuus aineistomme vastauksissa. Alakoulun opetuksessa käytettyjen tekstilajien kirjoon kuuluu kuitenkin runsaasti muunlaisia tietoa välittäviä tekstejä.

Kyselyssä tiedusteltiinkin, käyttävätkö opettajat opetuksessaan verkossa julkaistuja uutisia, lehtiartikkeleita, muita artikkeleita, Wikipediaa, blogeja tai erilaisia Internetin tietokantoja, kuten esimerkiksi pedagogiseen käyttöön hyvin soveltuvaa Luontoporttia. Tarjottujen vaihtoehtojen lisäksi oli mahdollista täydentää kuvausta tekstilajien kirjosta avovastauksessa.

Taulukko 2. Tietoa välittävien tekstien käyttö Lukuklaani-kyselyyn vastanneiden opettajien vastauksissa (%).

Luokitusperuste	Luokka	Verkko- uutiset	Lehti- artikkelit	Muut artikkelit	Wiki- pedia	Tieto- Blogit	Tieto- kannat
Kaikki	N=884	66,9	69,2	33	74,7	15,7	47,5
Koulukieli	suomi, N=816	68,9	70,3	33,7	75,6	16,3	50
	ruotsi, N=68	42,6	55,9	25	63,2	8,8	17,6
Uran kesto	Ei vastausta, N=12	0	0	0	0	0	0
	alle vuoden, N=17	70,6	52,9	5,9	76,5	11,8	35,3
	1–5 vuotta, N=120	80,8	65,8	30	69,2	18,3	51,7
	6–10 vuotta, N=122	68,9	69,7	32	75,4	22,1	50
	yli 10 vuotta, N=613	64,9	71,6	35,2	77	14,4	47,5

Kolme neljästä vastaajasta ilmoittaa käyttävänsä Wikipediaa opetuksessaan, ja aineiston kokonaiskuvassa se on suosituin tietoa välittävien tekstien laji. Kuitenkin ruotsinkielisten opettajien

suhtautuminen on varauksellisempaa kuin suomenkielisten: suomenkielisistä opettajista yli 75 % ilmoittaa hyödyntävänsä Wikipediaa opetuksessa, ruotsinkielisistä noin 63 %. Silti Wikipedia on heidänkin vastauksissaan suosituin opetuksessa hyödynnetty artikkelityyppi. Profiililtaan muista eroava ryhmä ovat 1–5 vuotta opettajana toimineet vastaajat, sillä heidän profiilissaan erilaiset verkossa julkaistut uutiset ovat Wikipediaa suosituimpia.

Lähes yhtä suosittuja kuin Wikipedia ovat lehtiartikkelit ja verkkouutiset, joita hyödyntää yli kaksi kolmannesta vastaajista. Toiseksi suosituimpia opetustekstejä ovat useimmilla vastaajaryhmillä lehtiartikkelit.

Tietokantojen, blogien ja esimerkiksi tietokirjoista poimitujen artikkeleiden käyttö opetuksessa ei ole kovin vakiintunutta, mutta tietokannat keräävät korkeampia vastausprosentteja kuin artikkelit tai blogit. Erilaisia tietokanta-aineistoja hyödyntää noin puolet vastaajista. Ruotsinkielisten vastaajien profiili eroaa tässäkin suomenkielisten opettajien profiilista: he näyttävät tekstilajista riippumatta raportoivan hyödyntävänsä vähemmän erilaisia tietoa välittäviä tekstilajeja kuin suomenkieliset kollegansa. Ruotsinkielisissä kouluissa voidaan hyödyntää myös Ruotsissa julkaistuja painettuja tai verkkotekstejä, mutta monet niistä eivät välttämättä sovellu hyödynnettäväksi osana suomalaista opetussuunnitelmaa.

Wikipedian runsasta käyttöä selittänee sen laajuus, käytön nopeus ja helppo saatavuus, mihin on kiinnitetty huomiota myös muualla koulun tietotekstivalintoja pohdittaessa^{xix}. Kun tietoteknologiasta ja pääsystä verkkoon on tullut itsestäänselvyys, Wikipedia on helposti tarjolla. Painettu tietosanakirja on hävinnyt sähköiselle työnsä jatkajalle, eikä Suomessa ole julkaistu painettuja tietosanakirjoja sitten 2000-luvun ensimmäisten vuosien^{xx}. Sen sijaan tietokantojen hyödyntäminen edellyttää niiden löytämistä ja tuntemusta aivan toisella tapaa kuin Wikipedia, jonka artikkeleita Googlen suosittu hakukone tyypillisesti tarjoaa. Samoin artikkelien hakeminen tietokirjoista edellyttää opettajalta tietokirjallisuuden tuntemusta ja materiaalisia resursseja artikkelien jakamiseen aivan eri mittakaavassa kuin nopeasti verkosta saatavilla olevat tekstit.

Lukuklaani-kyselyn vastauksista piirtyy esiin, että vuonna 2001 perustettu Wikipedia on vaikuttanut voimakkaasti koulun tietotekstivalikoimaan. Vielä vuonna 2006 vain 6 % äidinkielenopettajista ja 5 % kieliaineiden opettajista raportoi hyödyntävänsä www-sivustoja opetusteksteinä^{xxi}. Kymmenen vuotta myöhemmin kyselyymme vastanneista opettajista valtaosa raportoi Wikipedian keskeiseksi lähteeksi, eikä sen joukkoistettua ja kontrolloimatonta tuotantotapaa karsasteta. Muidenkin verkkosivustojen käyttö on huomattavasti lisääntynyt. Samalla pedagogisesti kontrolloitujen tekstien asema koulun tekstimaisemassa on heikentynyt^{xxii}. Muutos osoittaa, etteivät koulun

tekstikäytänteet ole ympäröivästä yhteiskunnasta irrallinen ja erillinen todellisuutensa. Tekstikäytänteiden muutos asettaa kuitenkin uudenlaisia haasteita tietotekstien lukemiselle. Internetin tekstimaailma eroaa monin tavoin pedagogisesta, hallitusti ikä- ja tietotasoon sovitetusta oppimateriaalista. Verkkotekstien maailma on strukturoimaton ja määrittelemätön, eikä verkosta löytyvien tekstien luotettavuudesta ole takeita. Verkkotekstit edellyttävätkin lukijalta aiempaa enemmän kykyä liikkua tekstissä, ohjata omaa lukemistaan ja arvioida tekstejä sekä relevanssin että luotettavuuden näkökulmista.^{xxiii} Näiden haasteiden käsittelyä kyselymme vastaukset eivät kuitenkaan valaise – eikä kysymyksemme muotoilu paljasta, tarkoittavatko opettajat tiettyjen tekstilajien hyödyntämisellä opetuksessa sitä, että he käyttävät niitä itse lähteinä tai opastavat oppilaat niiden pariin.

4 Luetut tietokirjat

Tietokirjallisuutta siis luetaan varsin runsaasti alakouluissa. Alakoulun oppilaiden tietokirjalliseen maisemaan antavat näkökulmaa opettajien vastaukset kysymyksiin siitä, mitkä teokset opettajien kokemuksen mukaan innostavat oppilaita ja mitä viimeksi on luettu. Toisaalta opettajien omaa kirjallista maisemaa valaisevat heidän itse lukemansa teokset.

4.1 Opettajien suositukset ja oppilaiden viimeksi lukemat kirjat

Opettajat vastasivat mielellään kysymykseen siitä, mitkä kirjat heidän näkemyksensä mukaan kiinnostavat oppilaita, sillä tähän kysymykseen saatiin 823 vastausta. Niissä mainittiin kaikkiaan 1136 kirjaa, kirjasarjaa tai kirjailijaa^{xxiv}. Koska kyselyyn vastanneista opettajista 71 % kertoi toimineensa opettajana kauemmin kuin 10 vuotta^{xxv}, voidaan heidän vastaustensa ajatella kumpuavan kokeneiden luokanopettajien ammatillisesta tietovarannosta.

Lähtökohta kirjallisuuden opiskelulle on, että kaikesta lukemastaan oppii, sekä kauno- että tietokirjallisuudesta. Kaikki lukeminen kehittää lukutaitoa, mutta lukemalla oppii myös uusia sanoja, kielellisiä ilmauksia, eläytymistä muiden näkökulmiin ja toisenlaisiin maailmankuviin – sekä monenlaista faktatietoa^{xxvi}. Usein ajatellaan, että kaunokirjallisuudesta lukija saa tietovarantonsa pikemminkin muuta kuin faktatietoa, mutta etenkin nykyisin faktan ja fiktion generajat ovat huokoiset. Kaunokirjallisuudessa voidaan hyödyntää tietokirjallisuuden tavoitteita, ja monet tietokirjoiksi itsensä lukevat teokset hyödyntävät kaunokirjallisia elementtejä ja kerronnallisia rakenteita^{xxvii}. Etenkin lasten- ja nuortenkirjallisuudessa fakta on usein limittynyt kaunokirjalliseen ilmaisuun.

Mainitessaan oppilaiden suosimia teoksia opettajat täsmensivät vastauksissaan myös luokka-asteet, joilla tuo nimike on erityisen innostava^{xxviii}. Suosituihin tietokirjallista aineista sisältäviin teoksiin kuuluivat Mauri Kunnas *Koiramäki*-sarjoiheen (ensimmäinen ilm. 1980) sekä Aino Havukaisen ja Sami Toivosen *Tatu ja Patu* -kirjasarja (ensimmäinen ilm. 2001): vuosiluokilla 1–3 ne olivat erittäin suosittuja, ja mainintoja löytyi myös ylemmiltä luokka-asteilta. Näissä kuvitetuissa teoksissa hilpeä fiktiivinen juoni ja luonteikkaat päähenkilöt kiehtovat lukijaa, joka samalla tulee sekä miljöön että muun sisällön kautta tutustuneeksi esimerkiksi historiaan, folkloristiikkaan, arkeologiaan ja maantieteeseen. Ruotsinkielisissä kouluissa (5. ja 6. luokka) erityisen suosituksi osoittautui ruotsalaisen kirjailijan Kerstin Gavanderin *Fröken Europa* (2004). Neiti Europan matkakyydissä saadaan tietoa Euroopan eri maista, kulttuureista ja historiasta. Ruotsalaisen Monika Zakin teos *Pojken som levde med strutsar* (2001) oli usean opettajan mielestä innostava; se valottaa elämää Länsi-Saharassa.

Vastauksissa nimetyistä teoksista valtaosa mainittiin suosituiksi vain yhden tai muutaman kerran. Näiden harvemmin mainittujen teosten joukkoon ylsi yllättävänkin monta tietokirjaa. Jussi Kaakisen, Juha Kuisman ja Kirsti Mannisen *Suomen lasten historian* (2005) seikkailullisissa tarinoissa tutustutaan Suomen historiaan lasten näkökulmasta; lisäksi tarjolla on faktatietolaatikoita. Kreeta Onkelin *Selityspakki* (2013) käsittelee nykypäivän lasten elämän pieniä ja suuria ongelmia ja tunteiden ilmaisemista: lyhyiden tekstien tyyli vaihtelevat faktasta fantasiaan. Muutamalla luokka-asteella mainittiin myös hollantilaisen Wil Huygenin *Suuri tonttukirja* (alkuperäinen ilmestymisvuosi 1976) eli tietokirja satuolentoista. Teos imitoi kuvituksineen hienosti ”vakavampia” tietokirjoja, tarjoten sekä tietoa siitä, mitä folkloristiikassa tontuista on saatu selville, että siitä, millainen on tiettyyn topiikkiin keskittyvä tietokirja. Innostavina kirjoina muutaman maininnan saivat myös Kirstin Mäkisen *Suomen lasten Kalevala* (2016) ja *Lasten Raamattu*, jotka omista näkökulmistaan avaavat suomalaisen kulttuurin juuria. Yksittäisen maininnan sai myös Sakari Topeliuksen *Maamme-kirja* (1875), nuorille suunnatun suomalaisen tietokirjallisuuden ehdoton klassikko. Ylemmillä luokka-asteilla muutaman kerran mainittujen kirjojen joukkoon asettui myös yksi elämäkerta, David Lagercrantzin kirjoittama *Minä, Zlatan Ibrahimovic* (2012).

Edellä mainitut teokset on helppo lukea kannesta kanteen, mutta osaa tietokirjoista luetaan pikemminkin sieltä täältä. Sellaisia ovat esimerkiksi sanakirjat ja pieniä yksittäisiä tietoja tarjoavat teokset. Myös erilaiset ennätysten kirjat, muun muassa *Guinness World Records*, ovat lasten suosiossa.

Koulussa viimeksi luetun kirjan kertoi meille 645 opettajaa. Vastauksista paljastuu, että opettajat antavat mielellään luettavaksi juuri niitä kirjoja, joiden he tietävät innostavan oppilaita. Esimerkiksi

Koiramäet ja Tatut ja Patut olivat hyvin edustettuina viimeksi luettujen listoilla. Joitakin uusia, ehkä yllättäviäkin nimikkeitäkin löytyi viimeksi luetuista tietokirjoista: yksi opettaja mainitsi Roni Backin ja Ville Kormilaisen *Tubettajan käsikirjan* (2017), toinen Kai Häggmanin, Teemu Keskisarjan ja Markku Kuisman historiateoksen *Vuosi 1917* (2017). Merkille pantavaa oli, että jopa 24 opettajaa mainitsi oppilaiden viimeksi lukemiksi kirjoiksi vain lajin, *tietokirjoja*. Toisinaan tietokirjat-mainintaa tarkennettiin: *lasten tietokirjoja, tietokirjoja harrastuksista, eläintietokirjoja*. Etenkin eläintietokirjoja oli luettu paljon. Lisäksi moni opettaja mainitsi, että viimeksi luettu kirja oli poimittu lukudiplomin kirjalistasta, joissa yleensä on tarjolla myös tietokirjoja. Tästä kaikesta on pääteltävissä, että opettajat antavat alakoulussa oppilaille varsin paljon tietokirjoja luettavaksi, vaikka eivät suosittuja kirjoja muistelllessaan tule kovin usein maininneeksi mitään yksittäistä tietokirjaa nimeltä.

4.2 Opettajien lukemat tietokirjat

Lukuklaani-tutkimuksessa kartoitettiin myös opettajien omaa lukemista. Vastaajia pyydettiin muistelemaan viimeisintä kokonaan lukemaansa kirjaa ja ensin sijoittamaan teos johonkin annetuista kategorioista (*romaani, novellikokoelma, tietokirja, näytelmä, runoteos, sarjakuvakirja, muu, mikä?*), sitten ilmoittamaan teoksen nimi ja tekijä. Vastauksia saatiin 777. Vaikka romaanit olivat ylivoimaisesti suosituin viimeksi luettu lajityyppi, olivat tietokirjat toiseksi suosituimpia: runsas kymmenesosa opettajista (104 henkeä eli 13,4 %) vastasi lukeneensa viimeksi tietokirjan. Tosiasiallinen tietokirjojen lukijajoukko on suurempi, sillä kategorian *muu, mikä?* avovastauksissa (yhteensä 44) tietokirjojen osuus on myös suuri.

Kiinnostava kategoria ovat erityisesti elämäkerrat, jotka elävät muistelmien lailla faktan ja fiktion rajoilla^{xxix}. Suurin osa elämäkertojen opettajalukijoista ei luokitellut lajia tietokirjallisuudeksi vaan sen ulkopuolelle luokkaan “muu kirjallisuus”: elämäkerrat saivat 15 mainintaa kategoriassa “muut” (15/44), mutta vain 8 mainintaa tietokirjoissa (8/104). Vakiintuneen käytännön mukaan elämäkerrat kuitenkin luokitellaan tietokirjoiksi, sillä niillä on velvollisuus pysytellä lähteiden tarjoamassa totuudessa^{xxx}. Ne ovatkin yksi luetuimmista tietokirjallisuuden lajeista^{xxxi}. Niiden käyttö sopii hyvin myös opetukseen, sillä ne tarjoavat helposti lähestyttävän mallin kerronnallisesta kirjoittamisesta^{xxxii}. Elämäkertojen sijoittumista faktan ja fiktion rajoille tukee myös se, että ne saattavat sisältää myös sepitteellistä tai ainakin kertomuksellista ainesta sekä voimakkaan subjektiivisen näkökulman, mitkä piirteet kuuluvat myös kaunokirjallisuuteen^{xxxiii}. Elämästä kertomisen ja totuudellisuuden suhde luo jännitettä elämäkertoista ja laajemmin historiasta

puhuttaessa, kun vedetään rajoja elämäkerrallisten ja historiallisten romaanien ja toisaalta historiankirjoituksen välille^{xxxiv}.

Opettajien vastauksissa näkyy muullakin tapaa tieto- ja tutkimuskirjallisuuteen liittyvää lajirajojen liukumista. Tietokirjallisuuteen lasketaan kuuluvaksi paitsi esimerkiksi oppikirjat, oppaat ja hakuteokset myös väitöskirjat^{xxxv}, mutta toisaalta väitöskirjat kuuluvat selvästi akateemisen vertaisarvioidun tutkimuksen piiriin toisin kuin oppikirjat ja oppaat. Saattaa olla, että osa vastaajista on mieltänyt 'tietokirjallisuuden' nimenomaan akateemiseksi tutkimukseksi ja luokitellut elämäkerrat sen vuoksi kategoriaan "muu". Tulkintaa tukee se, että kategoriassa "muu" on itse asiassa useita mainintoja esimerkiksi ammattikirjallisuudesta, työhön liittyvästä kirjallisuudesta ja elämäntaito-oppaista.

Opettajia pyydettiin nimeämään viimeksi lukemastaan kirjasta paitsi laji myös teoksen nimi ja tekijä. Opettajien mainitsemista tietokirjoista ei noussut esiin selviä suosikkeja syksyllä 2017. Kahteen mainintaan nousi useampi teos, useampaan ei yksikään. Suurin osa niistä liittyy jollakin tapaa opettajan ammattiin, esimerkiksi Daniel Rechtschaffenin *Keskittymiskykyä luokkaan – tietoisuusharjoitusten opaskirja* (2017), Maaret Kallion *Lujasti lempeä* (2016), Anna-Mari Jääskisen *Mitä sä rageet?* (2017), Kirsi Saukkolan ja Taina Laaneen *Näe sydämellä* (2017), Sari Salon *Peppu irti penkistä* (2017), Eliisa Leskisenojan *Positiivisen pedagogiikan työkalupakki* (2017) ja Jussi Kaakisen, Juha Kuisman ja Kirsti Mannisen *Suomen lasten historia* (2012). Elämäkertoista vain yksi sai kaksi mainintaa, Alexander Stubbin ja Karo Härmäläisen *Alex* (2017). Ellen Thesleff, josta oli syksyyn 2017 mennessä ilmestynyt useakin teos, muun muassa Hanna-Reetta Schreckin tuore elämäkerta *Minä maalaan kuin jumala*, sai myös kaksi yleistä mainintaa. Omiin harrastuksiin liittyi Tuire Kaimion *Pennun kasvatus* (2009). Kaiken kaikkiaan voi huomata, että opettajien suosituimmat tietokirjat liittyvät omaan työhön ja ovat ilmestyneet vastikään. Opettajien mainitsemien tietoteosten kirjo ulottuu paleokeittokirjoista hengelliseen kirjallisuuteen ja parkour-oppaista musiikkipsykologiaan. Suomenkielisten teosten joukossa on muutama englanninkielinen teos.

Kyselyssä selvitettiin myös opettajien lukemis- ja lukupiiriharrastuksen yhteyttä heidän opetukseensa. Erot olivat suhteellisen pieniä, mutta paljon lukevat opettajat luettavat keskimäärin jonkin verran enemmän kirjoja. Lukupiiriin itse kuuluvat opettajat käyttivät myös jonkin verran enemmän lukupiiriä opetusmenetelmänä.^{xxxvi}

5 Lopuksi

Lukuklaanin kyselyaineiston perusteella tietokirjoilla on vankka ja vakiintunut asema osana alakoulujen opetusta. Koska useita lasten ja nuorten kirjoja on hankala yksiselitteisesti sijoittaa joko kauno- tai tietokirjojen luokkaan, tarkempaa tietoa alakoulujen kirjallisesta maisemasta saa yksittäisiä, suosittuja teoksia ja kirjasarjoja tarkastelemalla. Kysyttäessä opettajien luettamia kirjoja tietokirjat saavat genrenä jonkin verran mainintoja, kun taas fiktioteoksia mainittiin nimeltä.

Wikipedia ja verkkolehtien artikkelit ovat tulleet keskeiseksi osaksi opetuksen tekstimaailmaa, kuten opetuksen ulkopuolellakin. Verkkotekstit ovat toimitettuun ja ikäryhmälle suunnattuun kirjallisuuteen sekä muuhun oppimateriaaliin verrattuna sirpaloituneita, määrittelemättömiä ja luotettavuudeltaan vaihtelevia. Voidaan kysyä, mikä laajempi merkitys tällä kehityksellä on – ainakin opettajan rooli tiedon kehystäjänä korostuu. Opettajat lukevat itse eniten romaaneja, kuten odottaa saattaa, mutta suhteellisen paljon myös tietokirjoja, etenkin elämäkertoja. Tietokirjat kuuluvat niin oppilaiden kuin opettajien kirjalliseen maisemaan, mutta tietokirjallisuuden määritelmä on usein katsojasta kiinni. Suomessa julkaistavan monipuolisen tietokirjallisuuden soisi vastakin ja yhä paremmin löytävän tiensä luokkahuoneisiin ja innostavan lapsia tutustumaan ympäröivään maailmaan kirjan kansien välistä avautuvien näköalojen kautta.

Lähteet

Arjaranta, Kirsi 2018: Alakoulun opettajien lukutottumukset. Alakoulun opettajien lukuharrastus ja sen suhde kirjallisuuden opetukseen. Opettaja työnsä tutkijana -seminaarin tutkielma. Helsingin yliopisto, kasvatustieteellinen tiedekunta.

Blikstad-Balas, Marte 2016: “You get what you need” : A study of students’ attitudes towards using Wikipedia when doing school assignments. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 60:6, 594-608, DOI: 10.1080/00313831.2015.1066428.

Blikstad-Balas, Marte & Hvistendahl, Rita 2013: Students’ Digital Strategies and Shortcuts. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 8: 1–2.

Cohn, Dorrit 2006: *Fiktion mieli*. Suom. Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen & Sanna Palomäki. Helsinki: Gaudeamus (engl. alkuteos *The Distinction of Fiction* 1999).

Grünthal, Satu, Hiidenmaa, Pirjo, Routarinne, Sara, Satokangas, Henri & Tainio, Liisa tulossa 2019: Alakoulun kirjallisuuskasvatusta kartoittamassa: Lukuklaanin opettajakyselyn tuloksia. Hyväksytty julkaistavaksi teoksessa Matti Rautianen & Mirja Tarnanen (toim.), *Tutkimuksesta luokkahuoneisiin*. Ainedidaktisia julkaisuja 15, 161–180. Suomen ainedidaktinen tutkimusseura.

Haaro, Heli, Katajamäki, Minna, Peltonen, Marjukka, Ylihärsilä, Henna 2018: *Käsikirja lukupiireihin*. Helsinki: Kopiosto ry ja Suomen Kulttuurirahasto.

Formatted: English (United States)

Hiidenmaa, Pirjo (toim.) 2017: *T niin kuin tietokirjallisuus*. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

Hiidenmaa, Pirjo 2017a: Mitä on tietokirjallisuus ja miksi se on kiehtova osa kulttuuria? Teoksessa Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus*, s. 9–21. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

Hiidenmaa, Pirjo 2017b: T niin kuin tietokirjallisuus: aiheet, lajit ja luokitukset. Teoksessa Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus*, s. 51–76. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

Hiidenmaa, Pirjo 2017c: Norjalaisten kokemuksia. Teoksessa Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus*, s. 209–220. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

Hiidenmaa, Pirjo, Ida Henritius, Taru Varpula (2017). *Tietokirjoja alakouluun! Lukuvinkkejä alakouluun ja esiopetukseen*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.

Hiidenmaa, Pirjo, Mikko T. Virtanen, Henri Satokangas, Elina Vitikka, Ilona Lindh (2018). Tiedonkerronta. Esitystavat ja tekijän läsnäolo kotimaisessa tietokirjallisuudessa. *Avain* 4/2018, 82–86.

Kiili, C., Leu, Donald J., Marttunen, Miika, Hautala, Jarkko & Leppänen, Paavo H. T. 2018: Exploring Early Adolescents' Evaluation of Academic and Commercial Online Resources. *Reading and Writing* 31: 533 - 557. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1007/s11145-017-9797-2>

Field Code Changed

KS = Kielitoimiston sanakirja. 2018. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitetty 6.6.2018 [viitattu 7.1.2019].

Leu, Donald J., Kiili Carita & Forzani, Elena 2015: Individual Differences in the New Literacies of Online Research and Comprehension. Teoksessa Petre Afflerbach (toim.) *Handbook of Individual Differences in Reading. Reader, Text, and Context*, 259-272. New York: Routledge.

Formatted: Finnish

Luukka, Minna-Riitta ym. 2008: *Maailma muuttuu - mitä tekee koulu?*

LOPS 2015: *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015*. Opetushallitus.

Mannila, Marjo, Aaltonen, Laura 2018: Tietokirjat lukuinnon herättäjinä. *Virke* 4/2018, s. 50–51.

POPS 2014: *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 2014*. Opetushallitus.

Paasio-Leimola, Leena, Uusi-Hallila, Tuula 2017: Sivistystä, elämyksiä, ilmiöitä. Tietokirjalla on paikkansa nykykoulussa. Teoksessa Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus*, s. 185–196. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

Ruuska, Helena 2017: Mistä on kirjailijaelämäkerta tehty? Teoksessa Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus*, s. 79–85. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

Saarikivi, Maria 2018: Viimeksi luettujen kirjojen tarkastelua alakoulun eri luokka-asteilla. Opettaja työnsä tutkijana -seminaarin tutkielma. Helsingin yliopisto, kasvatustieteellinen tiedekunta.

Tainio, Liisa (2017) Näkökulmia korppiin. Teoksessa Hiidenmaa, P. (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus*. Äidinkielenopettajien vuosikirja 2017. ÄOL. s. 169–181.

Tainio, Liisa, Grünthal, Satu, Routarinne, Sara, Satokangas, Henri, Hiidenmaa, Pirjo tulossa 2019: Primary school pupils' literary landscapes: What do Finnish- and Swedish-speaking pupils read at school?

Tieteen termipankki. <https://tieteen termipankki.fi/wiki/>. Luettu 9.1.2019.

Torvinen, Tia, Vartiainen, Vilma 2018: Kirjallisuuden käyttö eri oppiaineissa alakoulussa. Opettaja työnsä tutkijana -seminaarin tutkielma. Helsingin yliopisto, kasvatustieteellinen tiedekunta.

Tuominen, Lotta 2018: Alakoulun opettajien työssään hyödyntämät oppimateriaalit Lukuklaani-hankkeen aineistossa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, kasvatustieteellinen tiedekunta.

Vaijärvi, Kari 2015: *Totta tosiaan. Kotimaisia lasten ja nuorten tietokirjailijoita*. Helsinki: Avain.

Vaijärvi, Kari 2016: *Toden teolla. Kotimaisia lasten ja nuorten tietokirjailijoita 2*. Helsinki: Avain.

ⁱ Lukuklaani on Kulttuurirahaston ja Kopioston rahoittama hanke v. 2017-2019. Ks. Grünthal, Hiidenmaa, Routarinne, Satokangas & Tainio tulossa 2019.

ⁱⁱ LOPS 2015: 40–47, Paasio-Leimola & Uusi-Hallila 2017: 193.

ⁱⁱⁱ POPS 2014: 164.

^{iv} Esim. Hiidenmaa ym. 2017.

^v Lampela & Virtanen 2017: 198; Paasio-Leimola & Uusi-Hallila 2017: 190; Hiidenmaa 2017b: 55–56.

^{vi} Paasio-Leimola & Uusi-Hallila 2017: 191; Hiidenmaa 2017c: 212.

^{vii} Paasio-Leimola & Uusi-Hallila 2017: 186, 196; Mannila & Aaltonen 2018.

^{viii} Lukuklaanin käynnisti vuosina 2017–2018 järjestetty maanlaajuinen koulukirjastokilpailu, jossa jaettiin palkintoja yhteensä yli 600 000 euroa kouluille kirjastojen kehittämiseen. Kaikkiin suomalaisiin alakouluihin lähetettiin syksyllä 2018 ilmaiseksi kirjapakettit, joiden lisäksi kouluihin lähetettiin opaskirjanen *Käsikirja lukupiireihin*.

^{ix} Tarkemmin ks. Grünthal ym. tulossa.

^x Esim. Hiidenmaa 2017b: 51–54.

^{xi} Esim. Hiidenmaa 2017a: 9. Myös Kielitoimiston sanakirja (KS s.v. *kirjallisuus*) mainitsee kirjallisuudella tarkoitettavan varsinkin (vars.) kaunokirjallisia tuotteita.

^{xii} Kyselytuloksia luettaessa on huomioitava niiden edustavuuden mahdollinen vääristyminen: kirjallisuutta ja lukemista tärkeänä pitävien luokanopettajien voi olettaa olevan innokkaampia osallistumaan vastaamaan näitä aiheita käsittelevään hankkeeseen ja vastaamaan vapaaehtoiseen kyselyyn.

^{xiii} Hiidenmaa 2017a: 11–12.

^{xiv} Hiidenmaa 2017a: 11.

^{xv} Tässä kysymyksessä kauno- ja tietokirjallisuutta ei eroteltu.

^{xvi} Torvinen & Vartiainen 2018: 15–16.

^{xvii} Tuominen 2018: 74–75, 89.

^{xviii} Hiidenmaa 2017b.

^{xix} Esim. Blikstad-Balas 2016; Linkola 2017; Paasio-Leimola & Uusi-Hallila 2017; Strellman 2017.

^{xx} Hiidenmaa 2017b.

^{xxi} Luukka ym. 2008, 91–93.

^{xxii} Esim. Blikstad-Balas & Hvistendahl 2013.

^{xxiii} Leino 2014; Leu, Kiili & Forzani 2015; Kiili ym. 2018.

^{xxiv} Ks. tarkemmin Tainio ym. tulossa.

^{xxv} Grünthal ym. tulossa 2019.

^{xxvi} Tainio 2017.

^{xxvii} Hiidenmaa 2017a; Hiidenmaa, Virtanen, Satokangas, Vitikka & Lindh 2018.

^{xxviii} Ks. Tainio ym. tulossa.

^{xxix} Hiidenmaa 2017b: 73.

^{xxx} Ruuska 2017: 84.

Formatted: Swedish (Sweden)

Formatted: Swedish (Sweden)

^{xxxii} Hiidenmaa 2017a: 13; Ruuska 2017: 79.

^{xxxiii} Esim. Paasio-Leimola & Uusi-Hallila 2017: 195.

^{xxxiiii} Tieteen termipankki s. v. *elämäkerta*.

^{xxxv} Esim. Cohn 2006: 132–148.

^{xxxvi} Tieteen termipankki s. v. *tietokirjallisuus*.

^{xxxvii} Arjaranta 2018.